

MOLIYA VA BANK ISHI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANK-MOLIYA AKADEMIYASI ILMIY JURNALI

Sug'urta texnologiyalarini raqamlashtirishning ta'siri va risklari

Kurbonov Said Akbarovich

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi mustaqil tadqiqotchisi

Yozishmalar uchun electron pochta: saidbek0510@gmail.com

Maqola haqida ma'lumot

Annotatsiya

Topshirilgan vaqti: 26.11.2022

Qabul qilingan vaqti: 29.12.2022

Tayanch so'z va iboralar Sug'urta, sug'urta texnologiyalari, raqamlashtirish, risklar.

Ushbu maqolada sug'urta texnologiyalarini raqamlashtirishning ta'siri va risklari tahlil qilinadi. Bu borada sug'urta tizimini takomillashtirish va uni sohada amalga oshirish mexanizmlari ham amaliy, ham nazariy jihatdan tahlil qilindi.

Impacts and risks of digitalization of insurance technologies

Kurbonov Said Akbarovich

Independent researcher of the Higher School of Business and Entrepreneurship

Corresponding author: email: saidbek0510@gmail.com

ARTICLE INFO

Abstract

Received: 26.11.2022

Accepted: 29.12.2022

Key words: Insurance, insurance technologies, digitalization, risks.

This article analyzes the impact and risks of digitalization of insurance technologies. In this regard, the mechanisms of improving the insurance system and its implementation in the field were analyzed both practically and theoretically.

Kirish

XX asr oxiri - XXI asr boshlarida jahon iqtisodiy rivojlanishining asosiy tendensiyasi sanoat va postindustrial iqtisodiyotdan "raqamli iqtisodiyot" deb ataladigan iqtisodiyotga yoki axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan tarmoqdan foydalanishga asoslangan iqtisodiyotga o'tishdir. Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi respublika iqtisodiyotini jadal raqamlashtirishni nazarda tutadi, bu esa iqtisodiy-moliyaviy munosabatlarning asosiy toifalari, tamoyillari va tizimlarining o'zgarishiga, ushbu munosabatlarning alohida subektlarining roli va ahamiyatining qayta taqsimlanishiga olib keladi. Mazkur strategiyaga muvofiq qurilish, energetika, qishloq va suv xo'jaligi, transport, geologiya, kadastr, sog'liqni saqlash, ta'lim, arxiv sohalarini raqamlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi

farmoniga muvofiq, raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha maqsadli vazifalar belgilandi, xususan:

- raqamli iqtisodiyotni jadal shakllantirish - 2023 yilga borib uning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi ikki baravar oshishi kerak;

- dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarish va texnologik platformalar yaratish orqali "raqamli tadbirkorlik"ni rivojlantirish - 2023-yilga borib bu boradagi xizmatlar hajmini 3 barobarga oshirish, ularni eksport qilish hajmini 100 million dollarga yetkazish zarur[1].

Sug'urta - bu milliy biznesning jadal rivojlanayotgan sohasi, ammo shuni ta'kidlash kerakki, mustaqil O'zbekiston sug'urta bozori hali ham uni yanada rivojlantirish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi muammolarga duch kelmoqda. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi raqamli iqtisodiyotda sug'urtaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, ichki sug'urta bozorida yangi raqamli texnologiyalarning amaliy

qo'llanilishini baholash bo'yicha tadqiqot o'tkazish zarurati bilan bog'liq. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi, shuningdek, sug'urta munosabatlari ishtirokchilari uchun raqamli texnologiyalardan foydalangan holda yangi samarali yechimlarni izlash va o'zgaruvchan iqtisodiyotda jismoniy va yuridik shaxslar mulkiy manfaatlarini yuqori sifatli himoya qilishni ta'minlash uchun sug'urta bozori ishtirokchilari o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlash zarurati bilan ham asoslanadi.

Adabiyotlar sharhi

O'zbekistonda iqtisodiyotni raqamlashtirish masalasi davlat darajasida ko'tarilgan. Aslida, biz nafaqat iqtisodiyotda, shu jumladan sug'urta bozorida texnologik inqilob ostonasida turibmiz, biz allaqachon uning bevosita ishtirokchilariga aylandik. Umuman raqamlashtirish va xususan Internetning rivojlanishi tufayli respublikamiz aholisining katta qismi istalgan vaqtda va istalgan joyda kerakli ma'lumotlarni olishlari mumkin, bundan tashqari yangi texnologik xizmatlar onlayn ishlash, moliyaviy holatlarini real vaqtda kuzatish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "Iqtisodiyotimiz barqarorligi, barcha sohalarning sifatli va samarali ishlashi, aholi hayotining qulayligi axborot texnologiyalariga bog'liq. Shu bois bu soha uchun yanada keng imkoniyatlar, zarur infratuzilmani yaratish, mutaxassislarni rag'batlantirish, iqtidorli yoshlarni tarbiyalash zarur" deb taqiqlagan edilar[2].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning amalga oshirishda turli tadqiqot usullari qo'llanildi: mantiqiy tahlil, tarixiy yondashuv, tizimli tahlil, kuzatish, taqqoslash, sintez, guruhlash, shuningdek, matematik statistika, ekspert baholash va ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish. Tadqiqotning axborot bazasi quyidagilardan iborat: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlari, davriy nashrlarda va Internet tarmog'ida taqdim etilgan milliy va xorijiy sug'urta bozorlari bo'yicha umumiy ma'lumotlar va axborot materiallarini ko'rib chiqish; muallif tomonidan to'plangan va tahlil qilingan statistik ma'lumotlar.

Tahlil va natijalar muhokamasi

Zamonaviy dunyoda sug'urta texnologiyalarining qiymati kundan-kunga ortib bormoqda. So'nggi yillarda ularning rivojlanishi sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Shunday qilib, ular tufayli ishlab chiqarish davrlarini qisqartirish va soddalashtirish sodir bo'ldi; sug'urta texnologiyalari ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonini yanada qulayroq qildi. Moliyaviy bozorga raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha strategik vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Raqamlashtirish iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga, xususan, moliya

bozorining sug'urta bozori kabi segmentiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Sug'urta texnologiyalaridan foydalanish sug'urta kompaniyalariga raqobatdosh ustunlikni beradi, bu ularga kerakli foyda olish va bozorda mustahkam o'rnini saqlab qolish imkonini beradi[3].

Sug'urta biznesida rentabellikni oshirishning samarali texnologiyalari va usullarini izlash doimiy ravishda olib borilmoqda[4]. Bizning fikrimizcha, eng diqqatga sazovor texnologiyalar:

- Sun'iy intellekt;
- Blokcheyn;
- Katta ma'lumotlar;
- narsalarning interneti;
- Bulutli hisoblashlar.

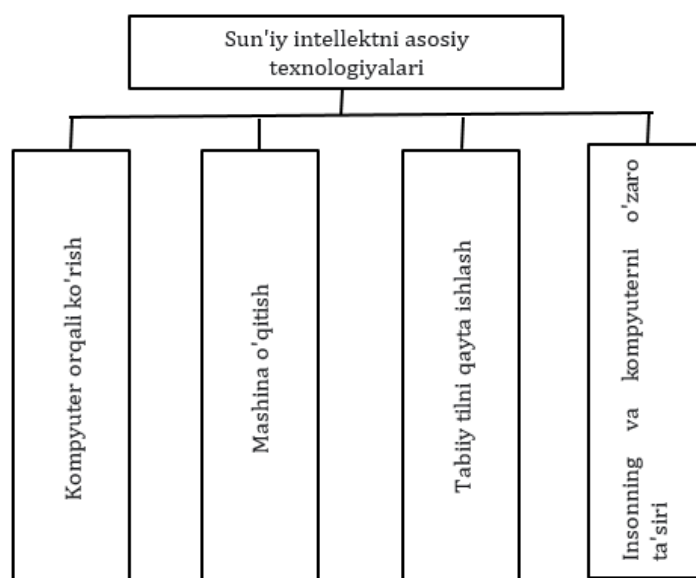
Sun'iy intellekt to'rtta asosiy texnologiyani o'z ichiga oladi: kompyuter orqali ko'rish, mashina o'qitish, tabiiy tilni qayta ishlash va inson va kompyuterning o'zaro ta'siri (1-rasm); u katta ma'lumotlarga va bulutli hisoblash imkoniyatlariga asoslangan[5].

Sun'iy intellektdan foydalanish O'zbekistonda raqamli sug'urta rivojiga xizmat qiladi, chunki u yangi mijozlarni jalb qiladi, aholining keng qatlamlari o'rtasida talabni qondirishga qaratilgan sug'urta xizmatlarini rivojlantiradi, sug'urta anderraytingi sifatini oshiradi.

Blockchain texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

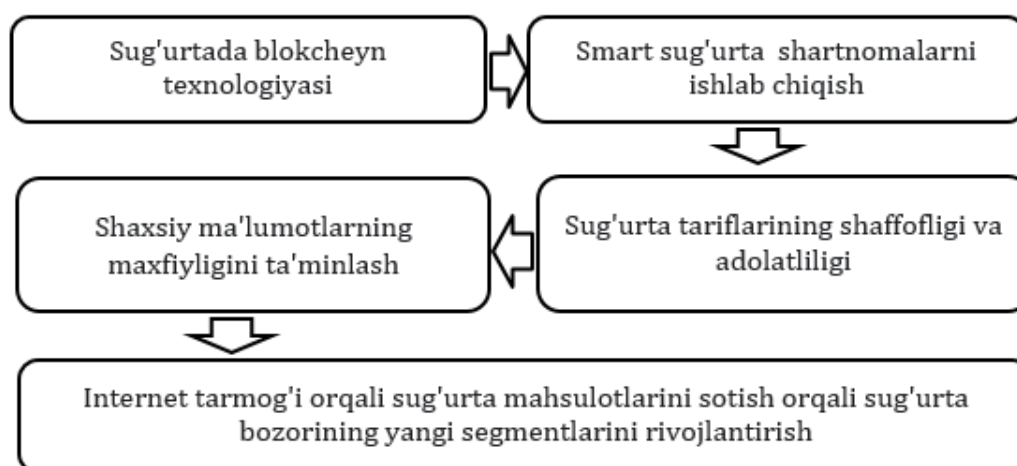
- innovatsion sug'urta mahsulotlarini yaratish. Sug'urta mahsulotlari infratuzilmasining asosiy mazmuni sug'urta shartnomasi bo'yicha tomonlarning huquq va majburiyatlari to'g'risidagi kelishuv bo'lganligi sababli, blokcheyn texnologiyasidan foydalanish yuqori darajada shaffof, xavfsiz va samarali bo'lgan innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, blokcheyn texnologiyasidan foydalanish sug'urta bozorida professional ishtirokchilar rollarining tubdan o'zgarishiga olib keladi, masalan, sug'urta vositachilarining roli sezilarli o'zgarishlarga uchraydi (2-rasm);

- sug'urtalovchining hisobotini o'zgartirish. Blockchain o'zi ma'lumotlar bazasi. Peer-to-peer aloqa texnologiyasi va shifrlash texnologiyasi asosida ma'lumotlar bazasini tashkil etish yanada ochiq va kuzatilishi mumkin. Blockchain texnologiyasiga asoslanib, har bir ma'lumotlar bloki registr tarkibining autentifikatsiyasi va yaxlitligida ishtirok etishi mumkin[6]. Sug'urta sohasi uchun blokcheynning asosiy afzalliklaridan biri bu smart shartnomalar yoki shartlari avtomatik ravishda bajariladigan hujjatlardir. Bunday shartnomalar tomonlarning majburiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va shaffoflik tufayli ma'lumotni tekshirish oson. Bundan tashqari, tranzaksiyalar va amalga oshirilgan to'lovlar yozuvlari taqsimlangan reestrda saqlanganligi sababli ularni soxtalashtirish mumkin emas. Smart shartnomalar sug'urtalovchilarga sug'urta shartnomasining barcha bandlari bajarilishini va sug'urta tovonini to'lashini kafolatlashi mumkin.

1-rasm. Sun'iy intellektni asosiy texnologiyalari¹

Big Data yoki katta ma'lumotlar - bu katta hajmdagi tartiblashtirilgan yoki tartiblashtirilmagan ma'lumotlar massivlari. Ular statistika, tahlil, prognozlar va qarorlar

qabul qilish uchun ishlatiladigan maxsus avtomatlashtirilgan vositalar yordamida qayta ishlanadi.

2-rasm. Sug'urtada blokcheyn texnologiyasi²

Sug'urtada Big Datani qo'llashning asosiy yo'nalishlari:

- risklarni aniqroq baholash, marjani onlayn tartibda maksimallashtirish;

- maqsadli marketing va mijoz bilan aloqa qilish, har bir mijoz uchun daromad/xarajatni optimallashtirish;

- mijozlarning xarakterli profillarini, shu jumladan firibgarlikni aniqlash [7].

Narsalar Interneti sug'urtachilarning biznes operatsiyalarini yaxshilashi, ko'plab yangi sug'urta xizmatlarini yaratishi, biznes modellarini o'zgartirishi, sug'urta kompaniyalari xarajatlarini kamaytirishga va xizmat ko'rsatish tezligiga ta'sir qilishi va oxir-oqibat sug'urtachilarning xavfsizligini yaxshilashi va risklarini minimallashtirishi mumkin [8]. Narsalar interneti sug'urta kompaniyalariga sug'urtalangan obyektlar bo'yicha ma'lumotlarni nafaqat miqdoriy, balki chuqur sifat jihatidan tahlil qilish imkonini beradi. Sug'urtalovchilar

riskni baholashda nafaqat statistik ma'lumotlarga tayanishi, balki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni bevosita modellashirishi mumkin bo'ladi. Buyumlar interneti texnologiyalarining joriy etilishi yangi sug'urta mahsulotlari, xizmatlari va ish uslublarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shunday qilib, sug'urta sanoati korxonalarga texnologiyaning yangi dunyosiga imkon qadar xavfsiz kirishga yordam beradi.

Bulutli hisoblash kelgusi o'n yil ichida sug'urta sohasida keng tarqalgan texnologiyaga aylanadi. Bulutli hisoblash - bu dunyoning istalgan nuqtasidan ma'lumotlarni saqlash, boshqarish va qayta ishlash uchun masofaviy serverlar tarmog'idan foydalanish amaliyotidir. Ular mahalliy server yoki shaxsiy kompyuter o'rniga ishlatiladi. Bulutli hisoblash xizmatlari sug'urtalovchining qurilmalariga internet orqali yetkaziladi. Bulutli hisoblash sug'urtalovchilarga apparat va dasturiy ta'minotni sotib

¹ Muallif tomonidan tuzilgan.

² Muallif tomonidan tuzilgan.

olish, o'rnatish va texnik xizmat ko'rsatish zaruriyatini yo'q qiladi va IT resurslariga sug'urtalovchining asosiy vakolatlariga mos keladigan muhim biznes sohaslariga e'tibor qaratish imkonini beradi. Sug'urta kompaniyalari raqobatbardosh bo'lish uchun ko'proq ma'lumotlar va texnologiyaga muhtoj ekan, bulutli hisoblash muqarrar ravishda bu ma'lumotlarni tez va tejamkor tarzda qayta ishlashning yagona usuliga aylanadi [9].

Yuqorida aytib o'tilgan texnologiyalar sug'urta bozorida turli darajadagi amalga oshirilishiga qaramay o'z qo'llanilishini topdi va ularning ba'zilar ushbu asrning boshlarida umumiy kompyuterlashtirish natijasida yuzaga kelgan oldingi texnologik yangiliklardan beri va o'tgan yillarda Internetning axborot-kommunikatsiya imkoniyatlaridan tobora ko'proq foydalanishi natijasida qo'llanilib keliyapti (sug'urta kompaniyalarida mehnat funksiyalari va ish joylarining katta qismi kompyuterdan foydalanishni o'z ichiga oladi).

Raqamli iqtisodiyotda sug'urtaning o'rni va rolini aniqlash uchun "raqamli sug'urta" tushunchasini nazariy asoslash zarur, uni ikki tomondan ko'rib chiqish mumkin. Birinchidan, raqamli sug'urta tashkilotlar va fuqarolarning sug'urta manfaatlarining mavjudligi va ularni raqamli texnologiyalar orqali qondirish natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarning bir qismini anglatishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, raqamli sug'urta raqamli texnologiyalar asosida sug'urta himoyasini amalga oshirish usulidir.

Raqamli sug'urta - bu raqamli texnologiyalar orqali sug'urta himoyasiga bo'lgan an'anaviy yoki o'ziga xos (raqamlashtirish natijasida hosil bo'lgan) ehtiyojni qondirish usuli. Tarqalgan ma'lumotlar bazalaridan foydalanish va potensial sug'urta yegalar va sug'urta ob'ektlarining aksariyati to'g'risidagi ma'lumotlarning

mavjudligi sug'urta sohasidagi texnologik tuzilmaning o'zgarishiga va yangi sug'urta xizmatlarining shakllanishiga olib keladi.

Rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli texnologiyalarning faol rivojlanishi yangi risklarning paydo bo'lishiga olib keladi, shu jumladan 1990-yillardan beri ma'lum bo'lgan kiber risklarning yangi talqini, shuningdek ilmiy tadqiqotlar jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan boshqa risklar.

Raqamli iqtisodiyotning ba'zi risklari sug'urta mexanizmlaridan foydalanish orqali minimallashtiriladi. Shuning uchun raqamli sug'urta deganda sug'urta qildiruvchilarning asosan raqamli iqtisodiyotda sodir bo'lgan tasodifiy noxush hodisalar va iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirish uchun moddiy asos bo'lgan texnologik uskunalardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan aniq sug'urta himoyasiga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish usuli tushuniladi. Sug'urta faoliyatini raqamlashtirishning afzalliklari va kamchiliklari 1.2-jadvalda keltirilgan.

Ilgari elektron tijorat sug'urtasi, kiber-risklarni sug'urtalash, elektron va kompyuter jinoyatlaridan sug'urta qilish va boshqalar sug'urtalashning alohida turlari deb nomlangan, ammo "raqamli sug'urta" atamasi ularni birlashtirishi mumkin. Shu sababli, raqamli sug'urta - bu raqamli texnologiyalar orqali sug'urta himoyasiga bo'lgan an'anaviy yoki o'ziga xos (raqamlashtirish natijasida hosil bo'lgan) ehtiyojni qondirish usuli. Shu bilan birga, sug'urta kompaniyalari tomonidan raqamli texnologiyalardan foydalangan holda sug'urta faoliyatini amalga oshirish biz tomonidan sug'urta bozorini raqamlashtirish sifatida belgilanishi mumkin.

1-jadval

Sug'urta faoliyatini raqamlashtirishning afzalliklari va kamchiliklari³

Sug'urta cub'ekti	Afzalliklari:	Kamchiliklari:
Sug'urta qildiruvchi	- qo'shimcha variantlarsiz va opsiyalarsiz sug'urta mahsulotni tanlaydi; - sug'urta polisini rasmiylashtirish vaqtini o'z xoxishi bo'yicha tanlaydi; - turli sug'urtalovchilarning narxlar va shartlarini taqqoslash orqali eng yaxshi sug'urta variantini tanlash imkoniyati; - kontaktsiz to'lov; - uydan chiqmasdan sug'urta xizmati uchun to'lovni amalga oshirish mumkin; - uchinchi tomon xizmatlaridan foydalanishdan keshbek tufayli sug'urta narxini pasaytirish imkoniyati.	- sug'urta mahsulotining shartlarini mustaqil ravishda tushunish uchun ko'p e'tibor va vaqt sarflanishi; - sug'urta xizmatlari-ning (sug'urta mahsulotlarining) barcha turlari internetda mavjud emas; - to'lov faqat naqd pulsiz shaklida amalga oshiriladi; - maxfiy ma'lumotlar-ning tarqalishi va sug'urta firibgarligi ehtimoli.
Sug'urtalovchi	- o'zgaruvchan xarajatlarni tejash; - to'g'ridan-to'g'ri onlayn savdo mijozlari eng yuqori sifatli va sodiq auditoriyadir; - jismoniy shaxslar bilan ishlashda naqd puldan qochish; - oddiy sug'urta mahsulotlarini ko'proq sotib olish - ofislarni kamroq ishlatish.	- sug'urta firibgarligi va qalbakilashtirish qaltisliklari; - sug'urta qildiruvchini (sug'urtalangan shaxslarni) individuallashtirish masalalari tufayli suddagi nizolarning xatarlari; - mijozlarni jalb qilish uchun yuqori marketing xarajatlari; - sotish bo'yicha potensialni kamligi.

Rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari bo'yicha daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi farq (moliyaviy natija) 2017 yilda salbiy, 2018-2020 yillar davomida ijobiy va 2021 yilda salbiy natija bilan yakunlanganligini ko'ramiz. Ya'ni 2017 yilda -661,6 ming. so'm, 2018 yilda 21221,5

mln.so'm, 2019 yilda 2088,1mln.so'm, 2020 yilda 13608,7 mln.so'm, 2021 yilda -33034 mln.so'm daromadga nisbatan xarajat amalga oshirilgan. Umumiy o'rta ta'lim muassasasining moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalariga baho beradigan bo'lsak, rivojlantirish jamg'armasi

³ Muallif tomonidan tuzilgan.

mablag'lari ulushi 2017yilda -2,43 foizni, 2018 yilda 81,5 foizni, 2019 yilda 1,89 foizni, 2020 yilda 42,3 foizni, 2021 yilda -43,7 foizni tashkil qilganligini ko'ramiz. Ushbu holatdan ko'rishimiz mumkinki, rivojlantirish jamg'armasi bo'yicha moliyaviy natijalar umumiy holatda ijobiy ko'rsatkich bilan yakunlanganligi, ya'ni byudjet tashkilotining rivojlantirish jamg'armasi daromadlari uning haqiqiy xarajatlaridan ortiq bo'lishi ikki holatni anglatishi mumkin:

1) debitorlik qarzlari vujudga kelganligi;

2) tashkilotning nomoliyaviy va moliyaviy aktivlarining qoldiq qiymati oshganligi;

Shu o'rinda moliyaviy natijalarni kuzatish jarayonida tushgan tushumlarni daromad sifatida tan olinayotganligini, xususan, xizmatlarning tannarxi, foydadan soliqlarni hisobga olinmasdan to'g'ridan-to'g'ri daromad sifatida qabul qilinayotganligi, har qanday tushum ham daromad bo'la olmasligini, bu byudjet hisobida muammo ekanligi, moliyaviy natijalarning ko'rsatkichlarida haqqoniy shakllantirilmayotganligini, daromadni tan olishda muammo borligi va bu buxgalteriya hisobida 2169 yo'riqnoma talabiga amal qilinmayotganligini guvohi bo'lamiz. Rivojlantirish jamg'armasidan tovar ishlab chiqarishdan olinadigan foydadan soliq sifatida ko'rsatkichlarda aks ettirish, lekin

soliqdan imtiyoz bo'lganligi uchun soliqdan imtiyoz tarkibida ko'rsatilishi shart.

Bu esa, moliyaviy natija ko'rsatkichlarini takomillashtirish zaruriyati mavjudligidan dalolat beradi.

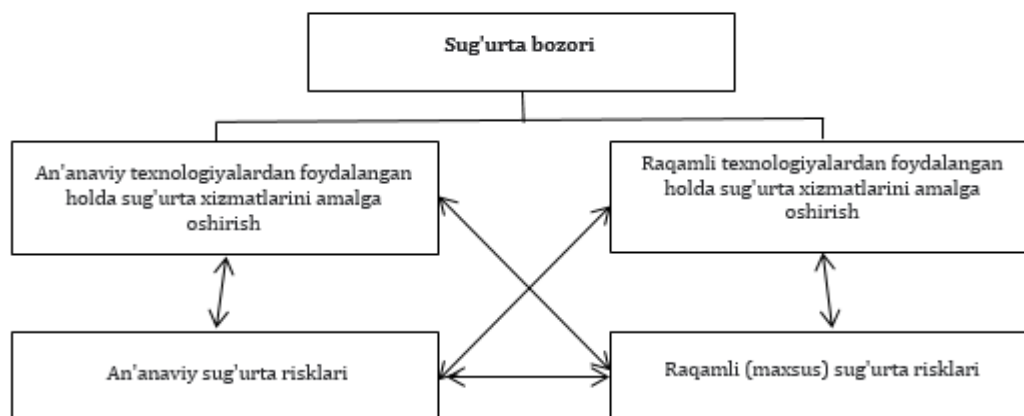
Xulosa va takliflar

Biz sug'urta bozorini raqamlashtirishni jismoniy va yuridik shaxslarning yangi raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali sug'urta himoyasiga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish sifatida belgilashni taklif qilamiz. Sug'urta bozorini raqamlashtirish sug'urta risklarning mavjudligi va sug'urta fondini shakllantirish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar sifatida sug'urtaning iqtisodiy mohiyatini o'zgartirmaydi. Raqamli iqtisodiyotda sug'urtaning o'ziga xos xususiyati quyidagilar bilan belgilanadi:

— raqamli iqtisodiyotga xos bo'lgan va sug'urta qoplamasiga bo'lgan ehtiyojni shakllantiruvchi o'ziga xos risklar;

— raqamli iqtisodiyot asosini tashkil etuvchi aniq raqamli texnologiyalar va ularning sug'urta bozorida qo'llanilishi.

3-rasmda raqamlashtirilgan sug'urta bozori risklarining sxematik ta'rifi keltirilgan.

3-rasm. Raqamlashtirilgan sug'urta bozorining risklari⁴

Birinchidan, raqamli sug'urta tashkilotlar va fuqarolarning sug'urta manfaatlarining mavjudligi va ularni raqamli texnologiyalar orqali qondirish natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarning bir qismini anglatishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, raqamli sug'urta raqamli texnologiyalar asosida sug'urta himoyasini amalga oshirish usulidir.

Ikkinchidan, rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli texnologiyalarning faol rivojlanishi yangi risklarning paydo bo'lishiga olib keladi, shu jumladan 1990-yillardan beri ma'lum bo'lgan kiber risklarning yangi talqini, shuningdek ilmiy tadqiqotlar jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan boshqa risklar.

Raqamli sugurtaning ananaviy risklariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- elektron kurilmalarni sugurtalashda (elektro tarmoqlaridagi avariya va boshqalar) mahsus risklar;
- elektron tijoratning risklari;
- kiberrisklar.

Raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos risklarni orasida quyidagilarni azhratish mumkin:

- suny intellektdan foidalanish risklari;
- Internet narsalarni sugurtalashda risklar;
- raqamli texnologiyalarning aniqlanmagan yoki xoli aniqlanmagan boshqa risklari.

Raqamli iqtisodiyotda, an'anaviy risklar deb tasniflanganiga qaramay, kiber-risklarni sug'urtalash dasturlari ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda, chunki yangi raqamli texnologiyalarni joriy etishda kiberhujumlar va kiber-risklarni amalga oshirish uchun imkoniyatlar sezilarli darajada oshadi.

Ilmiy adabiyotlarda kiber risklarning umumiy qabul qilingan ta'rifi yo'q. Turli nuqtai nazarlarni umumlashtirib, shuni ta'kidlash kerakki, kiber risklar raqamli texnologiyalardan foydalangan holda jinoiy harakatlar natijasida tashkilot yoki shaxsga etkazilgan zarar orqali aniqlanadi.

⁴ Muallif tomonidan tuzilgan.

Bir qator mualliflarning fikriga ko'ra, kiber risklar - bu raqamli texnologiyalarga egalik qilish va ulardan foydalanish davomida sodir bo'ladigan risklar, shu jumladan maxsus tarzda anglatilmaganlar, ularning egalarini ruxsatsiz egalik qilish, o'zgartirish, tarqatish va yo'q qilish natijasida egasiga yoki uchinchi shaxslarga zarar etkazish xavfi bilan bog'liq.

Kiber risklarni amalga oshirishda mumkin bo'lgan zarar turlari sifatida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

- raqamli texnologiyalarning shikastlanishi yoki yo'q qilinishi va ularni tiklash xarajatlari natijasida kelib chiqadigan bevosita zarar;
- raqamli shaklda pul mablag'lari va boshqa aktivlarni o'g'irlash bi-lan bog'liq bevosita zarar;
- raqamli texnologiyalarning shikastlanishi yoki yo'q qilinishi natijasida tadbirkorlik faoliyatidagi uzilishlar bilan bog'liq bilvosita zarar;
- sun'iy intellekt va narsalar interneti riski orqali amalga oshi-riladigan kiberhujumlardan kelib chiqadigan bilvosita zarar;
- axborot tarqatish bilan bog'liq bilvosita zarar, shu jumladan uchinchi shaxslar to'g'risidagi maxfiy ma'lumotlarni tarqatish;
- intellektual mulkni o'g'irlashning bevosita va bilvosita zarari;
- raqamli texnologiyalar egasi bo'lgan kompaniya obro'siga zarar etkazish.

Hozirgi vaqtda sun'iy intellektidan foydalanish risklari asosan keng qo'llaniladigan mashina o'rgatish texnologiyalari risklari chatbotlardan elektron haydovchiga qadar biznes uchun eng muhim risklar hisoblanadi.

Sun'iy intellektning yuqori risklari ikki omil bilan bog'liq:

o'quv effektiga erishish uchun raqamli texnologiyalarning kontsentratsiyasi tufayli kiberhujumlarga ko'proq ta'sir qilinishi;

nafaqat foydali bilimlarni, balki xatolarni ham o'rganish imko-niyatlari, masalan, dasturlashda, bu yo'qotishlarning to'planishiga olib keladi.

Sun'iy intellekt risklari quyidagicha namoyon qilinishi mumkin:

yopilganligi sababli biznesga zarar etkazish orqali. Allianz xavf ba-rometriga ko'ra, sun'iy intellekt dasturlari bilan bulutli xizmat ko'rsatuvchi provayder ishida o'n ikki soatlik to'xtash ushbu xizmatdan foydalanadigan kompaniyalar uchun 850 million AQSh dollari zarar keltiradi;

uchinchi shaxslarning mol-mulki va sog'lig'iga zarar etkazishi mumkin bo'lgan qarorlarni qabul qilish orqali, masalan, yo'l-transport hodisa-sidagi harakatlarga alternativallarni tanlashda;

mehnat bozorini o'zgartirish va ishsizlikning ko'payishi orqali, ay-niqsa ijodiy bo'lmagan kasblar sohasida;

iste'molchilarning huquqlari va manfaatlarini buzish orqali.

Internet-narsalarni sug'urtalashdagi risklar turli xil narsalarni boshqarish qobiliyati, shuningdek Internet-narsalarda mavjud bo'lgan sun'iy intellekt bilan bog'liq. Internet-narsalarning kam tarqalganli-gi sababli, ulardan foydalanish bilan bog'liq risklar sezilarli darajada yo'q. Shu bilan birga, Internet-narsalari sabab bo'lishi mumkin

bo'lgan yuqori darajadagi zararlarni sodir bo'lishini ta'kidlash kerak:

●raqamli va an'anaviy risklarni bir vaqtning o'zida amalga oshirilishi;

●kiber hujumlarga yuqori darajada chalinishi;

●Internet-narsalarni sun'iy aqli xavfli qarorlarni qabul qilishi.

Raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos risklarini sug'urtalash nuqtai nazaridan raqamli sug'urtaning rivojlanishi quyidagilar bilan belgilanadi:

- milliy iqtisodiyotiga raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi;

- raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va murakkabligi, birinchi navbatda, sun'iy intellekt va narsalar interneti, shu jumladan sanoatdagi narsalar interneti;

- kiberrisklarni va raqamli iqtisodiyotning boshqa risklarini sug'urta qilish bo'yicha milliy qonunchiligining tayyorligi;

- birinchi navbatda syurvey va adjasting infratuzilmasini rivojlantirish;

- raqamli risklarni amalga oshirishdan himoya qilish tizimlari darajasi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son qarori <https://lex.uz/uz/docs/4800661>

2. Poslanie Prezidenta Respubliki Uzbekistan Sh.M. Mirziyoeva Oliy Majlisu ot 24.01.2020 g. <http://uza.uz/ru/politics/poslanie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyeev-25-01-2020>.

3. Ivanova, Ye. A. Sifrovie texnologii v straxovoy deyatel'nosti / Ye. A. Iva-nova // Upravlenie sosial'no-ekonomicheskim razvitiem: innovatsionniy i strategicheskiiy podxodi: sbornik nauchnix trudov po materialam Nasio-nal'noy nauchno-prakticheskoy konferensii, Gatchina, 27 dekabrya 2019 goda. Gatchina: Gosudarstvenniy institut ekonomiki, finansov, prava i texnolo-giy, 2020. S. 57-60.

4. Dashinimaeva, A. B. Vliyanie informatsionnix texnologiy na razvitie rinka straxovix uslug / A. B. Dashinimaeva // Issledovanie innovatsionno-go potentsiala obshestva i formirovanie napravleniy yego strategicheskogo razvitiya : sbornik nauchnix statey 5-y Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii v 2-x tomax, Kursk, 29-30 dekabrya 2015 goda / Otvetstvenniy redaktor: Goroxov A.A.. – Kursk: Zakritoe aktsionernoe obshestvo "Universitetskaya kniga", 2015. S. 153-156.

5. Maglinova T.G. Sifrovie texnologii i sovremenniy mejdunarodniy rinok straxovaniya / T.G. Maglinova, O.M. Shupilo // Finansoviy biznes. - 2021. - №8 (218). -S. 50-53.

6. Blokcheyn v straxovani: zarubejniy opit i vozmozhnosti dlya Rossii. https://www.fintechru.org/upload/iblock/3be/Blokchei_n_v_strahovanii_09102020.pdf

7. 1 Ispol'zovanie Big Data, skoringovie modeli i telematicheskii konsepsii // http://www.slideshare.net/IRI_Russia/big-data-66346618 (дата обращения 09.10.2016)

8. ¹ Issledovanie AIG: «Internet veshey» sozdast innovacionnie straxovie rin-ki https://www.asn-news.ru/press_release/24171

9. ¹ Kak fundamental'nie texnologii nastraivayut straxovshikov na uspex/<https://www.insur-info.ru/press/150144/>